

Kako so naše očete v vojake jemali.

Spisal Ivan Vrhovec.

Marsikatero težko breme je trlo očete naše, a pač nobene teže niso čutili bolj živo, nego vojaško dolžnost. Z vojaško suktnjo se rojak naš že od nekdaj ni mogel sprijazniti. Pač se je skazoval neustrašenega junaka, kakeršnih Grki in Rimljani niso imeli boljših, ako so se zasvetile grmade po gorah in oznanjale, da je Turek prilomastil v deželo. Ko pak je nevarnost odbil in Turka zapodil iz dežele, odpasal si je zopet meč, obesil puško na steno ter prijel zopet za plug ali motiko. Ni jedenkrat niso naših prednikov poklicali v boj zoper Turka, da ne bi bili pridrli v polnem številu na kraj, kjer je bila nevarnost največja. Neustrašen in rad pak je hodil Slovenec minulih stoletij v boj le na domači zemlji, toda izgubil je bil ves pogum, ako so ga poklicali iz dežele v tuj svet, med tuje vojake. Že Valvasor je védel praviti o veliki antipatiji rojakov svojih do vojaštva ter jo razlagal ne morebiti s strahopetnostjo, saj jih je pač poznal; bil je sam vojaški poveljnik in znal je ceniti junaštvo móž, katere je vodil v boj. Njegova sodba, da jemlje Kranjcu veselje do vojaštva samó ljubezen, ki ga z vsemi močmi veže na domovino njegovo, zanesljiva je torej dovolj. Naši predniki, neustrašeni, kadar je pridrla turška sila v deželo, poskusili so vsa dovoljena in nedovoljena sredstva, da bi ušli vojaški suktnji, kadar so jih klicali v tuje polke in v tujo deželo.

Odkar so se namreč v Evropi ustvarile stalne vojne, odpošiljati so morale tudi posamezne dežele avstrijske odločno jim število vojakov. To število ni bilo vsako leto jednako. Avstrijski knez je naročil n. pr. l. 1737., da mu zberó vse avstrijske dežele 20.000 vojakov; to število je bilo nekako normalno, dasi tudi n. pr. l. 1739. ni zahteval več kakor 6000 nasproti temu pak 1740. leta 25.000 móž.*)

To število se je razdelilo na posamezne dežele. V deželnih zborih se je sklepalo potem, naj se li zahtevano število dovoli, ali ne. Ker se je le redko kdo oglasil prostovoljno, bilo je deželam jako težavno, zbrati potrebnih vojakov. Zato se je le redko kdaj zahtevi takoj pritrdilo. Ko je došel v Ljubljano deželnemu glavárju cesarski reskript, s katerim se je objavilo zahtevano število, sklical je deželni glavár zbor, kateremu se je bilo posvetovati o cesarjevi zahtevi. Deželni zbor je sklenil skoraj vselej odščipniti nekoliko od zahtevanega števila.

*) Landtagsprotocolle Bd. 47. Fol. 201. Deželni arhiv kranjski.

L. 1737. n. pr. dati bi bilo vsem avstrijskim deželam 20.000 móż, kranjski se jih je prisodilo 723. Deželni glavár, ki je izrekal v deželnih zborih ob vseh stvareh prvo besedo, objavil je stanovom, da se mu zdi to število previsoko, ter je svetoval, naj bi se dežela vèdla tako, kakor se je Štajerska. Ti se je to leto prisodilo 1736 móż, a v zboru se jih je dovolilo le 1000. Če je Štajerska tako storila, zakaj bi tudi Kranjska ne. V primeri s Štajersko, ki je odbila torej več kot 42% zahtevanih vojakov, spodobilo bi se Kranjski dovoliti le 400 móż; a da se ne bi niti najmenj dvojilo o požrtvovalnosti kranjskih stanov, zato je priporočal deželni glavár, naj stori dežela celó več, ko Štajerska ter dovoli 100 móż več, torej 500 in sicer teh 100 móż „in natura“, s čimer se bodo stanovi še bolj prikupili, kajti Štajerska ni dala „in natura“ ni jednega moža, ampak odkupila se z dotično svoto. Z denarjem odkupovati se je bilo takrat popolnoma navadno in dostikrat se je ustreglo s tem obema, cesarju in deželam. Cena vojakov je bila različna, letos visoka, drugo leto nizka, kakor sedaj živina na sejmu. Ko je poslal cesar Štajercem óno leto (1737.) zahtevo, da mu morajo poslati v vojsko 1736 vojakov, določil je ob jednom tudi ceno za vsakega vojaka, ko bi se hotela namreč dežela odkupiti. V tem slučaju je zahteval za vsacega vojaka po 61 gld., toda Štajerci so tudi od te cene nekoliko odščipnili ter obljubili, da ne dadó za moža, ki ga ne bodo poslali „in natura“ k vojakom, več kot 56 gld.

Po tem vzgledu, svetoval je deželni glavár, ravnali naj bi se tudi kranjski stanovi. Sto móż privoliti „in natura“, kaže že zavoljo tega, ker so se kranjska mesta in kranjski trgi v deželnem zboru izjavili, da so popolnoma izžeti, da ne morejo v denarji nikakor ne pripomoči, pač pa da hočejo nabrati določeno jim število „in natura“. Vrhu tega je navedel deželni glavár še drug uzrok. Narejenih je bilo namreč že petdeset vojaških oprav, za katere niso mogli dobiti vojakov; sicer pak ima dežela nakupljenega še mnogo sukna, ki ni za nobeno drugo rabo.

V tem zmislu je deželni zbor tudi sklenil ter poslal 22.400 gld. za 400 móż; s tem pa se cesar ni zadovoljil, temveč zahteval popolno ceno, 61 gld. za moža. Deželni stanovi si niso mogli drugače pomagati, dovoliti so morali še nedostatek 2000 gld.*)

Brez ugovora so stanovi zahtevano število le redkokrat dovolili. Za leto 1740., v katerem je potreboval cesar iz avstrijskih dežel 25.000 móż, morala bi bila Kranjska dati 904 može; vrhu tega pa še 92 kirasirskih in 46 dragonskih konj. Ker se ji je óna pot, po kateri se je zasukala po vzgledu Štajerske leta 1737., tako slabo sponesla, poskusili

*) Landtagsprotocolle Bd. 47. F. 81.

so stanovi sedaj drugače. Dejali so, da se jim je v primeri s Koroško, koji se je prisodilo samó 1302 móž, zgodila krivica; ako bi se bilo prav računilo, ne zahtevalo bi se več kakor 868 móž, torej je dežela oškodovana za 36 móž, kar se ji sicer godi že več let. Stanovi so zračunili, da bodo stali oni 904 možje 55.144 gld., konji pak 25.489 gld.; vse novačenje tega leta je tedaj stalo deželo 80.633 gld.

A s tem se vojskinim zahtevam še ni zadostilo; vojskini minister, če ga smemo tako zvati, zahteval je vrhu tega še doneskov za artilerijo in generalni štab zunaj dežele, utemeljeval pak je to terjatev s tem, da dežela to leto ni ničesa trpela od kuge, ki je morila druge dežele in da se ji je vrhu tega prizaneslo to leto z ukvartiranjem vojakov.

To zahtevo je pak deželni zbor odločno odbil, toda s tem ni kar ničesa dosegel, razven da je na videz dokumentoval, da ima on pravico dovoljevati, ali ne dovoljevati; napósled je pa vendar cesarjeva obveljala.

Tretja zahteva je bila tako zvani turški davek (Türkenpfennig). Cesar je zahteval 120.000 gld., stanovi pak so dovolili le 72.000 gld.*) Ker bi nas te obravnave privedle predaleč od našega predmeta, prihraniti si jih hočemo za drug pot; zdaj se pa vrnimo k naboru.

Kadar se je torej dovolilo vojaštvo „in natura“, razdelilo se je vojaštvo na posamezne graščine in posamezna oblastva, katerim je pripal nalog, ozreti se po mladih, za vojno sposobnih ljudeh. To pak je bila jako sitna in težavna stvar, kajti treba jih je bilo loviti. A loviti so se le smeli v Ljubljano brez kacih pisem došli tuji rokodelci, postopači, hlapci itd. Mnogo mladih ljudij pak je bilo vojaščine prostih. V Ljubljani n. pr. so bili prosti vsi meščanje in njihovi sinovi, deželni uradniki in sluge, službujoči ali v kaki deželni službi, ali samó pri kacam plemenitazi, v zadruge vpisani rokodelci, kmetje, katerih pak v Ljubljani seveda ni bilo veliko, napósled duhovniki in pridni dijaki. Gledé lenuhov pak je (l. 1805.) moralo šolsko vodstvo predložiti imenik ónih, ki so dobivali večkrat dvojko. Po 16. točki konskripcijske sisteme uvrstiti so se morali taki v vojake. Višja oblast je zaukazala magistratu, naj naznanjene dijake poloví ter dostavila upanje, da se to zgodi na skrivnem, brez šuma in ne, da bi ljudje drli skupaj. Nekateri naznanjenih dijakov so bili še le po 13 let stari. Zlasti pridno so prežali na slabe dijake. Leta 1802. so zasačili nekega 18 let starega dijaka, ki je kvartal v neki krčmi na dunajski cesti od 5 – 8. ure zvečer. Na rotovž priveden in vprašan, zakaj že več tednov ne hodi v šolo, dejal je, da meni iti v Trst v neko prodajalnico. Potrebni denar mu je dosedaj pošiljal oče, a zadnji čas je prodal svoji dve žepni uri, da

*) Landtagsprotocolle Bd. 47. Fol. 253, 259.

je mogel kvartati. Magistrat je sklenil vtakniti ga v vojake. Leta 1806. se je prepovedalo ujetnike na rotovž goniti v verigah, ker se s tem sovraštvo do vojaškega stanu le še podžiga in se ljudje strašijo.

V kolikih zadregah so se nahajala oblastva in graščine, pojasnujejo nam magistratova poročila in deželnozborske seje. L. 1804. je morala dati Ljubljana 10 móž. V tajni seji se je sklenilo na rotovži, da jih bodo lovili v noči od 16. do 17. aprila, a priporočalo se je, nì besedice ziniti o tem, sicer bi mladi ljudje vsi pobégnili iz Ljubljane; vrhu tega naj se lov vrši kolikor mogoče tiho in brez vsega hrupa.

A za vojake godni so navzlic temu vendar le še o pravem času zvédeli za magistratov sklep, in ko so se razkropili biriči po krčmah in zasebnih hišah (kajti imeli so celó pravico, ljudi jemati iz postelj), prestregli so to noč samó dva in do 26. majnika še le šest, med njimi tudi necega tiskarskega učenca. Njegov gospodar, tiskar Retzer, prosil je zanj, naj mu ga izpusté, ker se je fant pri njem že dve leti in pol učil. Ako mu ga ne dadó nazaj, moral bo tiskarno zapreti, ker je nemogoče v Ljubljani dobiti tiskarskih pomočnikov.

Kaj se je zgodilo ž njim, ne vémo, kajti rokodelski pomočniki so se smeli jemati v vojake, le trgovski stan je bil za svoje pomočnike oproščen tega bremena.

Še le v naslednjih mesecih se je posrečilo magistratu priti 21 mladim ljudem do živega, od kojih pak jih je bilo le 6 sposobnih za vojaštvo. Magistrat se je obrnil vsled tega do višjega oblastva, naj mu spregleda óne 4, ki mu jih še manjka; pri tem pak je kaj slabo nalletel. Dobil je prav osoren ukor, vendar pak ne še tako osornega, kakor leto pozneje, ko je moral nabrati 41 móž. Okrožni urad mu je odgovoril: „Ako se ne bode do 8. novembra (odlok je datovan od 24. oktobra, torej je imel magistrat 14 dnij časa) dopolnil primankljaj novincev, ustavila se bode gospodu županu in svetovalcu, komur je ta posel izročen, plača, in se bo pri višjem oblastvu prosilo, da se odstavi „ab officio“, ker pač bi se ne bilo treba prav nič potruditi, da bi se nabralo od 10. septembra pa do danes 41 móž“.*)

Ravno take preglavice je delal nabor po kmetih. L. 1741. so tožili stanovi, da je nemogoče dati vojake „in natura“, dokler ne bode v deželi stalne milice, s katero bi se, ko bi družih primanjalo, napósled lovili tudi kmetje (Huebsässige), kar se je sicer že večkrat naglašalo. Kmete z njihovih kmetij jemati pak sicer nikakor ne kaže, ker bi trpel cesar sam pri tem največ škode. Blagovolil naj bi se le spomniti, kakšen vrišč je bil po kmetih leta 1731. in da na Štajerskem celó vojaki niso

*) Mestni arhiv F. 90.

ničesa opravili proti kmetom. Leta 1735. prigodilo se je pri naboru mnogo pobojev in gosposke po kmetih so se bale, da bo kmet za orožje zgrabil in se ž njim po robu postavil. Dasi tudi se jih je veliko pripravilo in bi se jim bili poboji lahko dokazali, vendar se jih gospôda ni upala tožiti in izpraševati, ampak jih je izpustila, ravno ker nima vojaške pomoči.*)

Leta 1738. tožil je deželni zbor: Novačenje „in natura“ je sila težavno; jeden novinec se oddá, trije pa uidejo in še ta jedni popiha jo po navadi kmalu. Poskusilo se je s prostovoljci, a oglasilo se jih je le 5, potrebovalo pa se jih 217. Vrhu tega je letos še slaba letina, kar dela ljudi celó čmerne. S Hrvaškega jih je mnogo k Turkom pobegnilo, ker so se vojaščine ustrašili; to pak le napade Turkov godí. Lani (1740.) sta si dva Gallenbergova podložnika posekala prste, samó da jima ni trebalo iti v vojake. V Polhovem Gradcu so se kmetje ondotnemu oskrbniku resno po robu postavili. V Velesovem je ujeti novinec ónega, ki ga je gnal v graščino, ubil po poti. Ti dogodki pač jasno pričajo, da se brez vojakov ne opravi nič. Gosposka se je že potrudila dobiti vojakov „in natura“, pisala je v Gradec, naj se ji pošljejo vsi potepuhi semkaj. To je bil še najboljši pot preskrbeti se z novinci; Kranjska jih je dobila tem potem 170, poprej pak jih je imela že 25 ujetih.**)

Ker se je bilo l. 1738. bati, da bi utegnili zaprti novinci pobegniti, prosili so cesarja, naj kar najhitreje pošlje vadne učitelje (Exerciermeister), češ, da se je prigodilo že večkrat, da so ujetniki razdrobili vrata in ubežali; nevarnost je pak to pot tem večja, ker jih je skoraj sto skupaj. Če uidejo, pripisala bo dežela škodo cesarju, ker ni poslal o pravem času starih vojakov, da jih kroté.

Ti novinci so se poslali cesarju, ki je zahteval veliko večje število, z opravičenjem, da je dežela storila, kar je le mogla, in da več storiti ne more. V tacih razmerah je kmalu kateri zadostoval; vprašalo se ni delj o njem, da je le fizično ugajal. Tudi zločinci so se smeli oddajati kot novinci, le rabelj jih še ni smel v roki imeti in pa na galeje niso smeli še biti obsojeni. V Bakru (Buccari) so zvédeli l. 1739., da iščejo na Kranjskem novincev; pisali so deželi in ji ponudili dva hudodelca, ki so ju imeli tam zaprta. Dežela je segla takoj z obema rokama po njiju; odgovorila, naj se ji takoj pošljeta ter plačala stražnika, ki sta ju spremljala, po 24 kr. na dan.

Kdor je mogel in znal, odtegnil se je vojaški suknji. Gledé pravice do kacega ujetega novinca, spoprijele so se dostikrat celó gosposke

*) Landtagsprotocolle Bd. 47. Fol. 252.

***) Landtagsprotocolle Bd. 48. Fol. 707—708.

med seboj. Na Koroškem so pripravili in hoteli vzeti k vojakom kranjske podložnike, a dežela se je oglasila, da ima ona prvo pravico do njih. Vrhnjski čolnarji so zahtevali, da so vojaščine prosti; magistrat je branil rokodelce od vojaščine ter se zapel z deželo v prepir. Vsled cesarske svoboščine so bili delavci po rudokopih, fužinah in fabrikah vojaščine oproščeni. L. 1757. je imel neki Cappus pl. Pichelstein na Poljanah tako zvano „solitarsko plantažo“ (Salniterplantage, Salniterfabrik). Ko se je čulo o vojaškem naboru, umaknilo se je preteči nevarnosti nekoliko delavcev v to tovarno. O dveh med njimi pak je magistrat trdil, da ima on do njiju prvo pravico, kajti cesar je oprostil samó za tehnična dela sposobne, ne pa navadnih delavcev; ker jih pak Kapus ni hotel dati iz rok, pritožilo se je mesto do cesarice Marije Terezije.

V ti pritožbi se magistrat ni bal cesarici naravnost povédati, da poskušajo Kranjci vse, da bi le vojaščine bili prosti; takoj, ko začutijo kaj o naboru, poskrijejo se po fužinah in rudnikih in fabrikah. Zatem je utemeljeval pravico svojo do imenovanih dveh delavcev, češ, da se sme sicer vsak podložnik (Erbhold) prostovoljno oglasiti k vojakom, in bilo je na Kranjskem že od nekdanj običajno, da so smeli graščáci in gosposke, ki niso mogli domá dobiti potrebnega števila novincev, kupiti tudi tujega podložnika, ter ga záse asentovati, zlasti zato, ker je vsakemu polku prostovoljec mnogo mnogo ljubši, kakor prisiljenci. Pri tem pak so se dostikrat vneli prepiri med posameznimi gosposkami. Stolni kapitelj n. pr. je reklamoval jednega svojih podložnikov, ki ga je vzel smledniški baron v vojake. Tudi magistratu se je že kaj tacega prigodilo. Plačal je prostovoljcu 70 gld., a izgubil je ta denar, ko se je prostovoljčeva gosposka oglasila zánj ter ga zahtevala nazaj. Le takrat ima tudi tuja gosposka do koga pravico, če je že živel najmenj deset let na njenih tleh.*)

Lehko pak nam je umljivo, da so se mladi ljudje vojaške suknje tako zeló bali, ker se je še le z odlokom 14. majnika l. 1802. odpravila naredba, da je bil vojak zavezan, služiti vse svoje žive dni; določilo se pak vendar še ni, koliko let je moral služiti odslej. A še ta čas se niso upali po končanem naboru zopet na svetlo prišedših kaznovati, ker so se le-ti zbirali v tolpe in se s silo ustavljali kazni. Zato se je duhovnikom zaukazalo, naj poučujejo ljudstvo z lece, kako škodo trpé taki uhajalci, ker ne morejo ničesa prodati, kupiti, v najem vzeti, ničesa podedovati, ali pak jih celó lahko postrelé. Vrh tega naj jim še posebno zabičujejo, da se ti od božje previdnosti jim odločeni častni usodi ne bodo nikakor mogli odtegniti. Prej ali slej jih bode

*) Magistratni arhiv, fasc. 1—6. magistr. akt.

gotovo dosegla. Okrajni komisarji naj skrbno na to gledajo, da se ta cesarski ukaz v resnici izpolnuje ter naj imenoma oglašajo v tem oziru pridne in tudi nemarne duhovnike. Tistim, ki pomagajo mladim ljudem ubajati, ali celó zbirati se v tolpe, zažugala se je kazen od treh mesecev do petih let. Vsacemu srenjskemu sodniku, ki bi zasačil v kaki vasi fanta brez potnega lista, obljubilo se je 20 gld.; ta denar pak se bode plačal z imetjem zasačenega ali pa ónega, ki ga je prikrival in pod streho jemal. Če pak se bo moglo kacemu sodniku skazati, da je kacega beguna prikrival, kaznoval se bo prvokrat kot prikrivatelj (bržkone v denarji) drugič jih bo dobil po petindvajset na zadnjo oplát, tretjič pak bo plačal talijo. Gosposke pak naj si druga drugi pomagajo loviti novince.*)

Kako pa so po kmetih možje v imeni gosposke lovili mladeniče, da bi jih vteknili v vojaško suktnjo; kako so skušali zlasti tistega dobiti v pest, do katerega je imel posestnik ali graščák kako sovraštvo in kako kruto so ravnali z ujetimi — vse to je bolje, nego morem jaz, opisal pokojni Jurčič v klasični povesti svoji, v „Domnu“.**) Ta nesrečni Domen je pravi tip za vse tiste milovanja vredne mladeniče slovenske, ki so dorastli vojaška svoja leta in na katere je prežala gosposka, kakor na divjo zver, da jih posili v vojake.

A ne samó pri nas v Avstriji, po vsi Evropi je bila navada loviti mladeniče. Posebno na slabem glasu v tem oziru je bil pruski kralj Friderik Viljem I. (1713—1740. l.), ki ni lovil samó po svoji državi, ampak je vojaške lovce skrivaj pošiljal tudi v tuje dežele na človeški lov, zarad česar bi se bil do malega zapletel z Nizozemsko v krvavo vojsko. Njegova poželjivost po krepkih, zlasti velikih in dolgih mladeničih je bila tolika, da se za njegovega vladanja noben mladenič, ki je meril blizu sežnja, ni upal potovati po pruskih deželah, ker se je večkrat dogodilo, da so pruske gosposke takega dolgina, če je bil tudi podanik tuje države, kar pograbile ter ga posilile v pruske vojake. In vsi upori in protesti tujih poslancev so bili potem brezvspešni.

Kakor mnoge druge stvari, tako je tudi način novačenja popolnoma predrugačila francoska revolucija. Carnot je bil l. 1793. vzdignil črno vojsko (*levée en masse*) in general Jourdan je nekoliko pozneje izumil konskripcijo ali popis vseh vojaščini podvrženih mladeničev. In s to je prenehal nečloveški človeški lov; kajti kmalu so za Francozi uvedle konskripcijo vse evropske države, ki je potem ostala do denašnjih dnij, ko se je uvedla splošna vojaška dolžnost.

*) Mestni arhiv, fasc. 90.

**) Glej Jurčičeve zbrane spise, III. zvezek, 9—113. str., in tudi II. zv. str. 235.

